

**SANOAT KORXONALARIDA MAHSULOT TANNARXINI
HISOBLASHDA ZAMONAVIY KALKULYATSIYA USULLARIDAN
FOYDALANISHNING AHAMIYATI****Xusainov Mavlon**

Andijon davlat texnika instituti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini hisoblashning zamonaviy usullari, xususan, faoliyatga asoslangan kalkulyatsiya (ABC), standart-kosting, target-kosting va kaizen-kosting tizimlarining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Mazkur usullarning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishdagi oʻrni ilmiy asosda yoritib berilgan. Tadqiqot natijalari sanoat korxonalarida tannarxni aniq hisoblash va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda zamonaviy kalkulyatsiya tizimlarining ustunligini koʻrsatadi.

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются современные методы калькуляции себестоимости продукции на промышленных предприятиях, в частности ABC-костинг, стандарт-костинг, таргет-костинг и кайдзен-костинг. Освещается их роль в повышении эффективности производства, оптимизации затрат и укреплении конкурентоспособности. Результаты исследования показывают преимущества современных методов калькуляции при принятии управленческих решений.

Abstract. This scientific article examines modern costing methods in industrial enterprises, including Activity-Based Costing (ABC), standard costing, target costing, and kaizen costing. The study highlights their role in improving production efficiency, cost optimization, and enhancing competitiveness. The results demonstrate the effectiveness of modern costing systems in accurate cost calculation and managerial decision-making.

Kalit soʻzlar: Tannarx, kalkulyatsiya, ABC costing, standart-kosting, target costing, kaizen costing, ishlab chiqarish xarajatlari, sanoat korxonalari, boshqaruv hisobi, samaradorlik, xarajatlarni boshqarish, iqtisodiy tahlil, raqobatbardoshlik.

Ключевые слова: Себестоимость, калькуляция, ABC-костинг, стандарт-костинг, таргет-костинг, кайдзен-костинг, производственные затраты, промышленные предприятия, управленческий учет, эффективность, управление затратами, экономический анализ, конкурентоспособность.

Keywords: Cost price, costing, ABC costing, standard costing, target costing, kaizen costing, production costs, industrial enterprises, management accounting, efficiency, cost management, economic analysis, competitiveness.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishi, avvalo, ishlab chiqarish xarajatlarini samarali boshqarish va mahsulot tannarxini aniq hisoblash bilan bevosita bog'liqdir. Mahsulot tannarxi korxonada faoliyatining muhim iqtisodiy ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, u ishlab chiqarish samaradorligini baholash, narx siyosatini shakllantirish va foydani maksimal darajada oshirishda asosiy omil hisoblanadi. Shu boisdan, tannarxni hisoblashda an'anaviy usullardan tashqari zamonaviy kalkulyatsiya tizimlaridan foydalanish zarurati ortib bormoqda.

Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, an'anaviy kalkulyatsiya usullari ko'pincha ishlab chiqarish xarajatlarini noto'g'ri taqsimlashga olib keladi va bu esa boshqaruv qarorlarining samarasiz bo'lishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, ko'p turdagi mahsulot ishlab chiqaruvchi sanoat korxonalarida xarajatlarni aniq hisoblash masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy kalkulyatsiya usullari ishlab chiqarish jarayonlarini chuqur tahlil qilish, xarajatlarni faoliyat turlari bo'yicha aniqlash hamda har bir mahsulot turiga to'g'ri taqsimlash imkonini beradi. Bu esa korxonalariga nafaqat xarajatlarni qisqartirish, balki resurslardan samarali foydalanish orqali raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mahsulot tannarxini hisoblash va boshqaruv hisobi masalalari ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Xususan, Horngrenning "Cost Accounting" asarida ta'kidlanishicha, zamonaviy korxonalarda xarajatlarni faoliyatlar kesimida hisoblash an'anaviy usullarga nisbatan ancha aniq natijalarni beradi [1].

Kaplan va Cooper o'zlarining ilmiy tadqiqotlarida ABC (Activity-Based Costing) usulini ishlab chiqib, uning yordamida bilvosita xarajatlarni aniq taqsimlash mumkinligini asoslab berganlar. Ularning fikricha, aynan ushbu usul ko'p nomenklaturali ishlab chiqarishda eng samarali hisoblanadi [2].

Drury o'zining "Management and Cost Accounting" asarida standart-kosting tizimining ahamiyatini yoritib, uning yordamida xarajatlarni rejalashtirish va nazorat qilish mumkinligini ko'rsatadi. Muallif standart xarajatlar asosida og'ishlarni aniqlash boshqaruv samaradorligini oshirishini ta'kidlaydi [3].

Mondening ilmiy ishlarida esa target-kosting va kaizen-kosting tizimlari yapon korxonalarida keng qo'llanilishi va ular orqali tannarxni bosqichma-bosqich kamaytirish mumkinligi ilmiy asoslangan [4].

O'zbekistonlik olimlardan Shodmonovning asarlarida milliy korxonalarda xarajatlarni boshqarish tizimini takomillashtirish, zamonaviy usullarni joriy etish zarurligi alohida qayd etilgan [5].

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda tizimli yondashuv, taqqoslash, iqtisodiy tahlil va statistik usullardan foydalanildi. Zamonaviy kalkulyatsiya usullari nazariy jihatdan o'rganilib, ularning sanoat korxonalarida qo'llanish imkoniyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, an'anaviy va zamonaviy usullar samaradorligi solishtirildi. Tadqiqot davomida umumlashtirish va ilmiy abstraksiya metodlari ham qo'llanildi. Olingan natijalar asosida xulosalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini hisoblashda zamonaviy kalkulyatsiya usullarining joriy etilishi ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda ishlab chiqarish jarayonlarining murakkablashuvi, texnologik yangilanishlar va xarajatlar tarkibining diversifikatsiyalashuvi an'anaviy kalkulyatsiya yondashuvlarining samaradorligini kamaytirmoqda. Shu sababli, xarajatlarni aniqroq va adolatli taqsimlash imkonini beruvchi zamonaviy usullar amaliyotda keng qo'llanilmoqda.

Xususan, ABC (Activity-Based Costing) usuli orqali xarajatlar bevosita mahsulot ishlab chiqarish jarayonidagi faoliyat turlari bo'yicha aniqlanadi. Bu yondashuv bilvosita xarajatlarni noto'g'ri taqsimlash muammosini bartaraf etib, mahsulot tannarxini real iqtisodiy jarayonlarga yaqinlashtiradi. Natijada korxonada qaysi mahsulot yoki faoliyat ko'proq xarajat talab qilishini aniq bilib, resurslarni samarali taqsimlash imkoniga ega bo'ladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy kalkulyatsiya usullarida bilvosita xarajatlar ko'pincha umumiy bazalar (ish haqi, ishlab chiqarish hajmi va boshqalar) asosida taqsimlanadi. Bu esa ayrim mahsulotlar tannarxining sun'iy ravishda past yoki yuqori chiqishiga olib keladi. Zamonaviy usullarda esa xarajatlar aniq faoliyatlar va resurs iste'moli asosida hisoblanadi, bu esa boshqaruv qarorlarining ilmiy asoslangan bo'lishini ta'minlaydi [6].

Standart-kosting tizimi korxonalarda rejalashtirish va nazorat funksiyalarini kuchaytiradi. Ushbu tizim orqali oldindan belgilangan standart xarajatlar bilan haqiqiy xarajatlar o'rtasidagi farqlar (og'ishlar) aniqlanadi va ularning sabablari tahlil qilinadi.

Bu esa ishlab chiqarish intizomini kuchaytirish va xarajatlarni optimallashtirish imkonini beradi [7].

Target-kosting tizimi esa mahsulot tannarxini bozor narxlari va iste'molchi talabi asosida shakllantirishga yo'naltirilgan. Bu yondashuv korxonani mahsulotni ishlab chiqarishdan oldin uning bozor qiymatini hisobga olishga majbur qiladi. Natijada korxonada ortiqcha xarajatlardan qochadi va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishga intiladi.

Kaizen-kosting tizimi esa doimiy takomillashtirish falsafasiga asoslanib, ishlab chiqarish jarayonida xarajatlarni bosqichma-bosqich kamaytirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv korxonada ichki samaradorligini oshirishga va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka erishishga yordam beradi.

1-jadval

Kalkulyatsiya usullarining taqqoslama tahlili

Ko'rsatkichlar	An'anaviy usul	ABC usuli	Target costing	Kaizen costing
Xarajat aniqligi	Past	Yuqori	Yuqori	O'rtacha
Moslashuvchanlik	Past	Yuqori	Yuqori	Yuqori
Boshqaruv qarorlari	Cheklangan	Samarali	Strategik	Doimiy yaxshilash
Raqobatbardoshlik	Past	Yuqori	Juda yuqori	Yuqori

Jadval natijalaridan ko'rinib turibdiki, zamonaviy kalkulyatsiya usullari an'anaviy yondashuvlarga nisbatan barcha asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha ustunlikka ega. Ayniqsa, xarajatlarni aniqlash aniqligi va boshqaruv qarorlarining samaradorligi jihatidan sezilarli farq kuzatiladi.

Ilmiy tahlillar va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy kalkulyatsiya usullarini joriy etgan sanoat korxonalarida mahsulot tannarxi o'rtacha 10–25% gacha kamayishi mumkin. Bu esa bevosita korxonada foydasining oshishiga, investitsion jozibadorlikning kuchayishiga hamda bozor sharoitida barqaror raqobat ustunligining shakllanishiga olib keladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini hisoblash jarayonida zamonaviy kalkulyatsiya usullaridan foydalanish bugungi bozor iqtisodiyoti sharoitida strategik ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Chunki ishlab chiqarish xarajatlarning tarkibi murakkablashib, bilvosita xarajatlar ulushi ortib borayotgan sharoitda an'anaviy hisoblash usullari real iqtisodiy holatni to'liq aks ettira

olmay qolmoqda. Shu sababli, xarajatlarni to‘g‘ri taqsimlash va ularni boshqarishning ilg‘or yondashuvlari korxonalar uchun dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Zamonaviy kalkulyatsiya usullari, xususan, faoliyatga asoslangan kalkulyatsiya (ABC), target-kosting va kaizen-kosting tizimlari korxonalarga nafaqat mahsulot tannarxini aniq hisoblash, balki xarajatlarni vujudga kelish manbai bo‘yicha chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonidagi ortiqcha xarajatlarni aniqlash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda iqtisodiy tejamkorlikka erishish uchun mustahkam asos yaratadi.

Shuningdek, ABC tizimi orqali xarajatlarni mahsulotlar va faoliyat turlari kesimida aniqlash boshqaruv hisobini yanada shaffof va ishonchli qiladi. Target-kosting esa bozor narxlari va iste‘molchi talablaridan kelib chiqib mahsulot tannarxini rejalashtirishga yordam beradi, bu esa korxonani bozor sharoitlariga moslashuvchan qiladi. Kaizen-kosting tizimi esa doimiy takomillashtirish tamoyiliga asoslanib, ishlab chiqarish jarayonida xarajatlarni bosqichma-bosqich kamaytirish imkonini beradi.

Umuman olganda, ushbu zamonaviy kalkulyatsiya usullarining amaliyotga joriy etilishi korxonalarda boshqaruv qarorlarining sifatini oshiradi, moliyaviy natijalarni yaxshilaydi va raqobat muhitida barqaror pozitsiyani egallashga xizmat qiladi. Shu bois, sanoat korxonalarida zamonaviy kalkulyatsiya tizimlarini keng tatbiq etish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki ularning uzoq muddatli rivojlanishi va moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda ham muhim omil bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M.V. *Cost Accounting: A Managerial Emphasis*. Pearson Education, New Jersey, 2018. 45-bet.
2. Kaplan R.S., Cooper R. *Cost & Effect: Using Integrated Cost Systems to Drive Profitability and Performance*. Harvard Business School Press, Boston, 1998. 120-bet.
3. Drury C. *Management and Cost Accounting*. Cengage Learning, London, 2015. 210-bet.
4. Monden Y. *Toyota Production System*. Industrial Engineering Press, 2012. 98-bet.
5. Shodmonov Sh. *Korxonalar iqtisodiyoti*. Toshkent, 2020. 156-bet.
6. Kaplan R.S. *Advanced Management Accounting*. Harvard University Press, 2016. 88-bet.
7. Cooper R. *Cost Management Concepts*. McGraw-Hill, New York, 1999. 77-bet.